

INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

Peace Palace, Carnegieplein 2, 2517 KJ The Hague, Netherlands

Tel.: +31 (0)70 302 2323 Fax: +31 (0)70 364 9928

Website: www.icj-cj.org Twitter Account: @CIJ_ICJ

Otkrivamo detalje aplikacije za reviziju

EKSPERTNI TIM PRVI PUT U JAVNOSTI.

INTERVJU

RASIM MURATOVIĆ ŠEF EKSPERTNOG TIMA

KASIM TRNKA ČLAN EKSPERTNOG TIMA

PIŠU

SAKIB SOFTIĆ AGENT BiH PRED MEĐUNARODNIM SUDOM

SMAIL ČEKIĆ ČLAN EKSPERTNOG TIMA

ENIS OMEROVIĆ STRUČNI KONSULTANT EKSPERTNOG TIMA

STAJALIŠTA IZNOSE

**FLORENCE HARTMANN, AHMED KULANIĆ, SATKO MUJAGIĆ,
EMIR HADŽIHAFIZBEGOVIĆ, SUDBIN MUSIĆ, ENES RATKUŠIĆ**

Razgovarao: Mahir SOKOLIJA
mahir@stav.ba

Fotografije: Muhidin ŽIVOJEVIĆ

Prof. dr. Rasim Muratović (1956) doktor je socioloških nauka, autor deset knjiga i dva radioromana, jedanaest knjiga preveo je s norveškog na bosanski jezik. Od 2014. godine direktor je Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Za *Stav* otkriva kada je počela priprema za izradu Aplikacije za reviziju presude Međunarodnog suda pravde iz 2007. godine, ko su bili članovi ekspertnog tima, podsjeća na važnost postojeće presude i pojašnjava zašto se tokom izrade Aplikacije ekspertni tim odlučio za šutnju.

STAV: Kakva je bila uloga Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u pripremanju Aplikacije za reviziju presude Međunarodnog suda pravde (MSP) po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije za genocid i otkada je Institut u to bio uključen?

MURATOVIĆ: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, kao državna institucija i institucija članica Univerziteta, imao je, uz agenta Softića, ključnu ulogu, da ne kažem glavnu, u ovom za Institut najvećem, najobimnijem i najvažnijem projektu ikada. Institut je na ovome radio deset godina, a intenzivno od 28. novembra 2015. godine, kada sam se jednim pismom obratio predsjedniku Izetbegoviću, nakon čega su pod vodstvom agenta Softića, a u saradnji s kabinetom predsjednika Izetbegovića, intenzivirane aktivnosti na pripremi Aplikacije za reviziju presude iz februara 2007. godine. Kontaktirali smo prof. dr. Sakiba Softića, koji je početkom 2016. godine uputio pismo na više od dvjesto adresa različitih institucija, a naročito onima koji su po prirodi posla bili obavezni prikupljati činjenice i dokaze, da naprave presjek i dostave ono što su eventualno prikupili, a smatraju da bi se na osnovu toga mogao pokrenuti postupak revizije presude. Nešto poslije, preko nadležnih državnih organa, obratili smo se Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu da skine oznake tajnosti i da nam dostavi sve neredigirane zapisnike, a naročito s 39. i 40. sjednice Vrhovnog savjeta odbrane (VSO) SR Jugoslavije. Na isti način obratili smo se određenim ministarstvima u Srbiji i Hrvatskoj da nam, u skladu sa

Rasim Muratović, direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i koordinator ekspertnog tima za podnošenje Aplikacije za reviziju

APLIKACIJA JE ODBAČENA NAKON ŠTO SU VIDJELI ŠTA U NJOJ STOJI

“Zaprimili su Aplikaciju, pročitali je i, kada su vidjeli šta ondje stoji, odbacili je ‘iz proceduralnih razloga’. Ali ne, kako se to pokušava prikazati u javnosti, zbog toga što prof. dr. Softić nije legitiman agent, nego zbog pisama Ivanića i Čovića, koji su bili protiv revizije. Dakle, njihova pisma, a ne Softićeva navodna nelegitimnost bili su povod za odbacivanje zahtjeva za reviziju. Uzroci su, naravno, mnogo dublji”

sporazumima o saradnji, dostave određena dokumenta koja smo smatrali važnim u našim aktivnostima.

Nakon toga je agent prof. dr. Softić formirao tim koji su sačinjavali: akademik prof. dr. Smail Ćekić, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Senadin Lavić, prof. dr. Zijad Hasić, prof. dr. Dževad Mahmutović, advokatica Vasvija Vidović, advokat Asim Crnalić, general Mustafa Polutak, Amor Mašović, mr. Enis Omerović, te saradnici tima: mr. Sabina Subašić-Galijatović, mr. Hasan Nuhanović i Halisa Čengić. Za sjedište ekspertnog tima određen je Institut, a meni, kao direktoru Instituta, pripala je čast da kao član tima koordiniram njegovim radom.

Na osnovu usvojenog plana aktivnosti, tim je imao zadatak da sve relevantne dokaze naučne provenijencije, a koje je Institut godinama prikupljao, prilagodi pravnoj teoriji i praksi. Dokaze nauke tim je prilagođavao zahtjevu struke, odnosno međunarodnog prava. Ovaj tim radio je do podnošenja zahtjeva za reviziju.

STAV: Zahtjev za reviziju presude done-sene 26. februara 2007. godine predat je 23. februara ove godine, a već 9. marta Registrar Međunarodnog suda pravde u Hagu obavijestio je Predsjedništvo BiH da Sud zahtjev neće ni razmatrati. Je li Vas iznenadila ovako brza reakcija?

MURATOVIĆ: Nije, s obzirom na sve ono što se u međuvremenu dešavalo. Ovdje ću iznijeti samo neke detalje. Odmah

nakon što smo počeli s radom, krenula je intenzivna i koordinirana aktivnost predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, koji su obilazili visoke političke i vjerske dužnosnike i uvjeravali ih kako ne treba ići s revizijom. To je bio prvi pokušaj da nas se spriječi da podnesemo zahtjev za reviziju. Drugi je bila odluka PIC-a, po kojoj su sve zemlje članice, izuzev Turske (koja predstavlja 66 muslimanskih zemalja), bile za to da se ne ide s revizijom. Kada ste to vidjeli ili čuli da isti politički stav imaju SAD, Kina, Rusija, Njemačka, Francuska...? E, u ovom slučaju, protiv Bosne je tako bilo. Registrar Suda je prije toga, u maju 2016. godine, pokušao ukinuti odluku Predsjedništva Bosne i Hercegovine od 4. oktobra 2002. godine, po kojoj je prof. dr. Sakib Softić imenovan za agenta Bosne i Hercegovine u slučaju Bosna i Hercegovina protiv Srbije. To je bio treći pokušaj da nas spriječi da podnesemo zahtjev za reviziju.

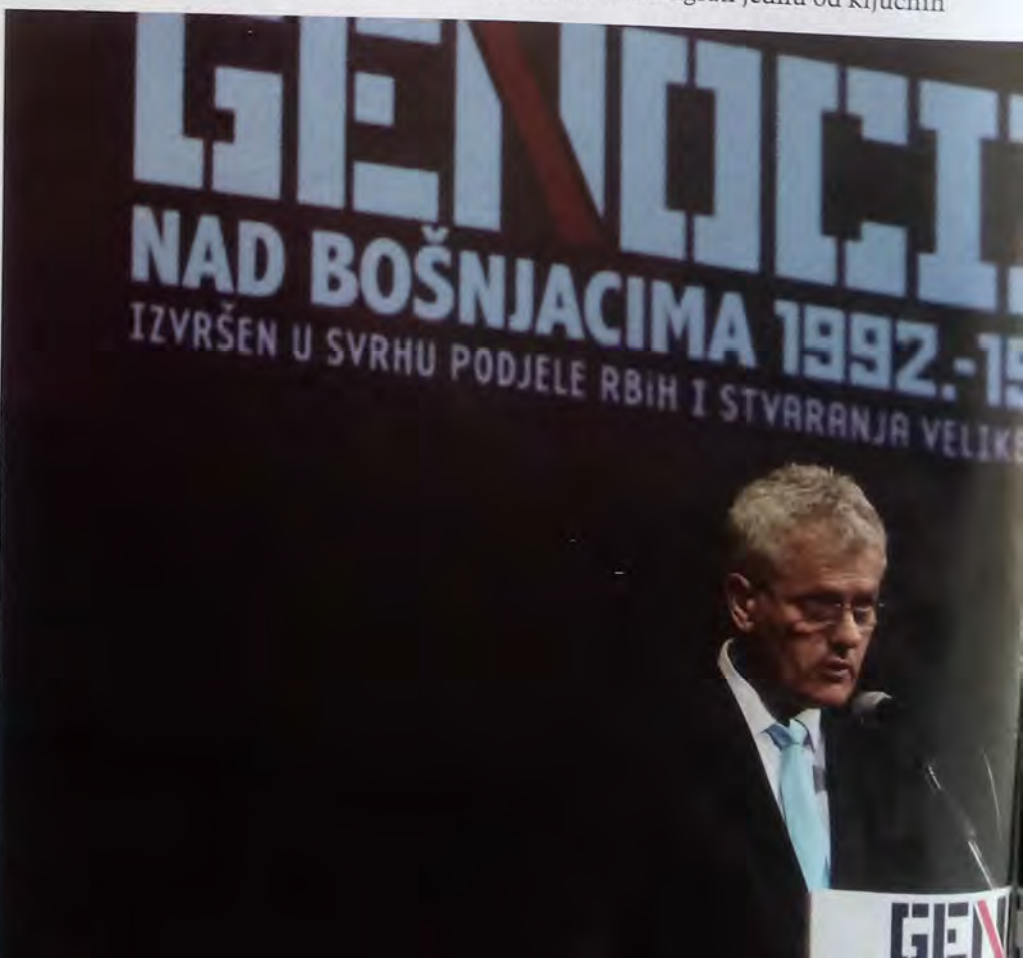
Sve nam je to ukazivalo da to neće biti jednostavan posao. Ali, nije nam padalo na pamet da se predamo unaprijed. Niko od nas nije nikada pomišljao da istakne bijelu zastavu i da se preda bez borbe. Znali smo da protiv sebe imamo ne samo Srbiju nego ono što se kolokvijalno zove "međunarodna zajednica", koja je sa Srbijom bila u dobroj mjeri umiješana u genocid u Bosni i Hercegovini na kraju 20. stoljeća. Šta se poslije dešavalo, znamo. Zaprimiti su Aplikaciju, pročitali je i, kada su vidjeli šta ondje stoji, odbacili je "iz proceduralnih

razloga". Ali ne, kako se to pokušava prikazati u javnosti, zbog toga što prof. dr. Softić nije legitiman agent, nego zbog pisma Ivanića i Čovića, koji su bili protiv revizije. Dakle, njihova pisma, a ne Softićeva navodna nelegitimnost, bili su povod za odbacivanje zahtjeva za reviziju. Uzroci su, naravno, mnogo dublji.

STAV: Kako ste doživjeli ovakav rasplet događaja?

MURATOVIĆ: To su ti uzroci koje sam nagovijestio i o tome se može napisati posebna studija. Ali za ovu priliku citirat ću norveškog profesora Thomasa Hyllanda Eriksena, koji u svom poznatom djelu *Bak fiende bildet*, prevedenom na bosanski kao *Paranoja globalizacije*, kaže: "Ako zahtjevi muslimana i drugih za pravdom, priznanjem i poštovanjem budu primljeni s ničim drugim nego s visokom arogancijom, svijet će sigurno, vrlo brzo, biti u vatri. Svijet u kojem je sposobnost za slušanje onih drugih postala važnijom nego ikada." Međunarodni sud pravde muslimane iz Bosne nije htio ni saslušati, nego im je njihov zahtjev za pravdom vratio natrag uz lažno obrazloženje da je to iz proceduralnih razloga, stvarajući tako ambijent međusobnih svađa i optužbi, što je u jednom trenutku bilo poprimilo oblike šizmogeneze. Ali, neće to ići baš tako. Da ponovo citiram profesora Eriksena: "Bosna je zemlja 100% evropska, ali je preovlađujuće muslimanska, i u godinama i događajima što dolaze ona će igrati jednu od ključnih

Prof. dr. Sakib Softić formirao je tim koji su sačinjavali: akademik prof. dr. Smail Ćekić, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Senadin Lavić, prof. dr. Zijad Hasić, prof. dr. Dževad Mahmutović, advokatica Vasvija Vidović, advokat Asim Crnalić, general Mustafa Polutak, Amor Mašović, mr. Enis Omerović, te saradnici tima: mr. Sabina Subašić-Galijatović, mr. Hasan Nuhanović i Halisa Čengić. Za sjedište ekspertnog tima određen je Institut, a meni, kao direktoru Instituta, pripala je čast da kao član tima koordiniram njegovim radom

uloga." Doći će brzo vrijeme kada će nas "međunarodna zajednica" morati prihvatiti kao ravnopravnog partnera.

STAV: Nakon obavijesti da zahtjev za reviziju neće biti ni razmatran, poslano Predsjedništvu BiH, predsjednik Međunarodnog suda pravde saopćio je da je agent BiH u procesu protiv Srbije Sakib Softić još u maju prošle godine znao da nema legitimitet u procesu revizije. Da li ste Vi, kao direktor Instituta, uključenog u pripremu Aplikacije za reviziju presude, raspolagali informacijom da Softić, kako tvrde iz Suda u Hagu, nije imao legitimitet za podnošenje Aplikacije?

MURATOVIĆ: Naravno da smo to svi u timu znali i o tome smo najozbiljnije raspravljali skoro na svakom našem sastanku. Za nas je bio prioritet pisanje teksta Aplikacije znajući za relevantnost i mjerodavnost odluke Predsjedništva Bosne i Hercegovine od 4. oktobra 2002. godine, na osnovu koje je prof. dr. Softić legitiman agent. Pokazalo se da ta odluka do danas nije poništena, niti je nekom drugom odlukom imenovan neko drugi za agenta. Ne morate biti pravnik pa da znate da registar bilo kojeg suda ne može poništiti odluku najvišeg organa države koja je u sporu. Tako, kao što kaže profesor Scheffer, "ne postoji razlog da gospodin Softić ne bude legitiman agent i u situaciji u kojoj Bosna i Hercegovina traži reviziju". Snaga ovog argumenta mogla bi biti razlogom zašto predsjednik MSP-a nije eksplicitno

Međunarodni sud pravde u presudi iz 2007. godine prvi put u svojoj historiji utvrdio je odgovornost jedne države zbog kršenja Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Stoga ova presuda ima historijsku važnost

Odmah nakon što smo počeli s radom krenula je intenzivna i koordinirana aktivnost predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini koji su obilazili visoke političke i vjerske dužnosnike i uvjeravali ih kako ne treba ići s revizijom. Kada ste to vidjeli ili čuli da isti politički stav imaju SAD, Kina, Rusija, Njemačka, Francuska...? E, u ovom slučaju, protiv Bosne je tako bilo

naglasio pitanje imenovanja, nego se fokusirao na pisma članova Predsjedništva. U Statutu, pravilima i praksi MSP-a, tvrdi Scheffer, "ne postoje odredbe koje reviziju presude definiraju kao novi proces i koji zahtijevaju novu institucionalnu odluku za taj postupak, te je Sud trebao dopustiti stranama u postupku da o tome rasprave pred Sudom".

STAV: Je li odbijanjem Međunarodnog suda pravde da razmatra zahtjev Bosne i Hercegovine za revizijom presude stavljena pravna tačka na ulogu Srbije u genocidu počinjenom u našoj zemlji i šta to tačno znači s obzirom na presudu iz 2007. godine?

MURATOVIĆ: Naravno da nije stavljena nikakva tačka, pa ni pravna. Ali da podsjetim na neke najvažnije činjenice iz presude iz 2007: Međunarodni sud pravde prvi put u svojoj historiji utvrdio je odgovornost jedne države zbog kršenja Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Stoga ova presuda ima historijsku važnost. Sud je, baveći se pitanjem odgovornosti SR Jugoslavije za genocid počinjen u Bosni i Hercegovini, utvrdio da je vojska SR Jugoslavije učestvovala u ratu u Bosni i Hercegovini. Sud je konstatirao da postoji mnoštvo dokaza koji potvrđuju direktno ili indirektno učešće zvanične vojske SR Jugoslavije u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini.

Pored direktnog učešća vojske SR Jugoslavije u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini, Sud je ustanovio da je SR Jugoslavija pružala znatnu vojnu i finansijsku pomoć Republici Srpskoj, bez koje ona ne bi mogla izvršiti najvažnije vojne i paravojne aktivnosti. (Cijelu presudu imate na web-stranici Instituta.)

Ono što Bosna tada nije dokazala, po mišljenju Suda, jeste to da su zločini koji potvrđuju počinjenje materijalnog elementa (*actus reus*) genocida počinjeni sa specifičnom genocidnom namjerom (*dolus specialis*) i da su radnje genocida "u i oko Srebrenice" pripisivane SRJ te da je ona za njih odgovorna.

Ovo su vrlo važne činjenice koje, kao takve, ostaju do Sudnjeg dana i koje treba zapamtiti i od kojih trebaju polaziti sve naredne aktivnosti svih nas.

STAV: U sjeni sporenja legitimiteta Saki-
ba Softića ostali su elementi neophodni za reviziju presude kojom je Srbija prije deset godina proglašena krivom što nije spriječila genocid u Bosni i Hercegovini. Čiju ste sve podršku imali u potrazi za novim činjenicama, kao jednom od ključnih elemenata za reviziju?

MURATOVIĆ: Nismo tragal samo za novim činjenicama, nego je Aplikacija za reviziju bila pripremljena da ponudi MSP-u potrebnu priliku da pregleda dokaze kako bi odlučili da li je genocid izvršen u periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini i da li je Srbija odgovorna za to. Da ponovo citiram profesora Scheffera: "Historija neće blagonaklono gledati na odluku Međunarodnog suda pravde o odbijanju Aplikacije za reviziju."

O detaljima vezanim za prikupljanje dokaza još uvijek ne mogu govoriti. Imali smo naše ljude u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Njemačkoj i Holandiji. Tekst Aplikacije pisan je na tri kontinenta, u Americi, Evropi i Aziji, u sedam gradova: New Yorku, Londonu, Amsterdamu, Ljubljani, Sarajevu (na više mjesta), Istanbulu i Amanu (Jordan).

STAV: Ko je donio takvu odluku i zašto je javnost cijeli period pripreme za pripremu zahtjeva za reviziju bila uskraćena za informaciju da postoji tim koji se bavi izradom Aplikacije i da se na tom poslu intenzivno radi? Čemu toliki veo tajnosti?

MURATOVIĆ: Cijeli život radim odgovorne državne poslove. Ovo je najodgovorniji posao koji sam radio u svome životu. Mi se nismo krili od javnosti niti smo krili da radimo to što smo radili. Nije to bio nikakav zatvoreni krug niti tim nekih ekstra patriota koji je držao monopol. Svako dobronamjeran ko je mogao i htio pomoći bio je dobrodošao i poziv prof. dr. Softića iz maja 2016. godine bio je otvoren za sve. Takav način rada i odnos prema javnosti nije bio iz ekstra patriotskih razloga, nego iz razloga sigurnosti. Pa vi pripremate teren za reviziju presude za najveći zločin, zločin genocida, i sada trebate svaki dan obavještavati javnost, a time i suprotnu stranu, dokle ste došli, koji su vam argumenti za sutrašnji proces itd.!? Mene je zvalo stotine novinara,

principijelno nikome nisam davao izjave. U tom kontekstu, ispričat ću zanimljiv događaj. Nazvala me novinarka iz jedne velike TV kuće da budem gost na njihovoj TV. Pitam: "A o čemu ćemo razgovarati?" "Pa, da ukratko pređemo kroz tekst Aplikacije", odgovorila je. Ja sam je upitao: "A znate Vi li šta ste me pitali?" Nakon toga, ona je zanijemila, zanijemio sam i ja. I, eto, od tada pa evo do sada trajala je ta moja "sramna šutnja".

STAV: U pripremi Aplikacije sudjelovale su različite institucije, stručnjaci, političari, osobe izravno i neizravno uključene u njezinu izradu, pa ipak informacije o formiranju tima i radu na Aplikaciji nisu procurile u javnost, čak ni uprkos snažnom pritisku pojedinaca i medija koji su upozoravali na istjecanje roka za njenu predaju. Kako to tumačite?

MURATOVIĆ: Jednostavno, bio je to dogovor nas u timu. Svaki naš sastanak počinjali smo i završavali s podsjećanjem na obavezu šutnje do daljnjeg. U cilju postizanja što boljeg rezultata i zaštite da to što radimo ne dobije tužena strana, preozbiljno je sve to bilo. I bila je to velika odgovornost.

Na kraju je kompletiran tim u sastavu: David Scheffer (SAD), Phon van den Biesen (Holandija), Alain Pellé (Francuska), Paulo Polchetti (Italija), koji su finalizirali tekst Aplikacije i koji su založili svoje naučne i ljudske dignitete i sjajne diplomatske karijere i bili spremni ući u proces pred Međunarodnim sudom pravde. Ne znam koja je država mogla formirati tako reprezentativan tim?! Eto zašto su nam vratili Aplikaciju, obrazlažući to proceduralnim razlozima.

STAV: Kako da shvatimo to što su u RS-u mnogo značajnije i žustrije reakcije na reviziju presude nego u samoj tuženoj Srbiji?

MURATOVIĆ: Bosanski Srbi hoće da budu veći Srbi od Srba iz Šumadije.

STAV: Malo je javnosti poznato da su presude za genocid počinjen nad Bošnjacima tokom agresije, osim u Bosni i Hercegovini i u Hagu, donesene i u Njemačkoj, i to za zločine koji su se dogodili u različitim dijelovima naše države. Da li je ta činjenica dovoljno iskorištena i šta uopće znači to da je za genocid presuđeno i za zločine izvan Srebrenice?

MURATOVIĆ: Upravo smo na tome fokusirali naš rad. U početku smo imali dilemu da li se fokusirati samo na Srebrenicu ili na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Nakon žustrih, ali konstruktivnih rasprava, prevladala je opcija da je genocid počinjen nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovinu u periodu od 1992. do 1995. godine, a o čemu

Institut je na ovome radio deset godina, a intenzivno od 28. novembra 2015. godine, kada sam se jednim pismom obratio predsjedniku Izetbegoviću, nakon čega su pod vodstvom agenta Softića, a u saradnji s kabinetom predsjednika Izetbegovića, intenzivirane aktivnosti na pripremi Aplikacije

govore i ove presude koje ste spomenuli u vašem pitanju.

STAV: Priprema Aplikacije samo je jedna u nizu aktivnosti kojima se bavi Institut. Osim organizacije znanstvenih skupova, istraživačkih projekata, objavljivanja radova i knjiga, čime se Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava sve bavi?

MURATOVIĆ: Institut je naučna institucija i mi se bavimo naučnim istraživanjem zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločine genocida, ne samo u Bosni i Hercegovini nego u cijelom svijetu. Ali sve to uvijek upoređujemo sa zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini na kraju 20. stoljeća. I moram reći da često nismo kadri naći teorijski model za zlo koje se čini Bošnjacima, evo, već više od stotinu godina.

STAV: Da li su rezultati rada Instituta korišteni u suđenjima za ratne zločine na našem sudu i međunarodnim sudovima? Da li je Institut i sam podnosio neke prijave i pokretao tužbe?

MURATOVIĆ: Mi u svakodnevnom radu saradujemo s domaćim sudovima

i tužilaštvima. Dostavljamo im redovno sva naša saznanja i dokaze o izvršenim zločinima. Imam osjećaj da su oni zagušeni i da ne mogu stići uraditi ono što im je na stolovima. Ili je u pitanju nešto drugo. Ne znam.

STAV: Više od 130 izdanja, istraživačkih knjiga, zbornika, prijevoda, samo u prošloj godini desetak, neki su rezultata rada Instituta. No, stječe se dojam da se o tome u široj javnosti malo zna. Zašto je to tako?

MURATOVIĆ: Tiha voda brjegovu valja. Institut nikada nije bolje stajao, kadrovski, materijalno, i imao veći ugled kod nas i u svijetu. Vijeće Instituta ovih dana donijelo je odluku da se u najskorije vrijeme održi tematska sjednica Vijeća Instituta na kojoj ćemo raspravljati o unapređenju našeg sadržaja i metoda rada. Još bolji dani za Institut tek dolaze.

U tom kontekstu, želim poručiti vašim čitaocima: Glavu gore! Ne smijemo biti narod bez ponosa i prkosa. Zločinci upravo vole takve i oni su im izazov. Iz svega ovoga trebamo izvući pouku u smislu jačanja našeg samopouzdanja. Naša snaga i naše samopouzdanje najbolja su brana eventualnim budućim genocidima. Trebamo biti radnici, disciplinirani, vrijedni, društveno korisni. I ne trošimo snagu na međusobno optuživanje. Osnivač sociologije Abu Zaid 'Abd al-Rahman ibn Muhamed ibn Haldun al-Hadrami (1332-1406) u njegovom temeljnom djelu *Muqaddimmah* kaže: "Neprijatelj neće nikada napasti onu porodicu i ono pleme koje se drži zajedno." Na kraju, želim se zahvaliti svim zaposlenicima Instituta, svim članovima timova. Posebnu zahvalnost želim uputiti svima onima koji su bili prisutni u Vijećnici 17. februara 2017. godine na savjetovanju. Nije to bila nikakva "bratija u Vijećnici", nego je to bio najdostojanstveniji skup predstavnika žrtava genocida, istaknutih ličnosti iz političkog, vjerskog, naučnog i kulturnog života, na čelu sa članom Predsjedništva Bosne i Hercegovine Bakrom Izetbegovićem i reisul-ulemom Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini Huseinom Kavazovićem, kojem sam prisustvovao i kojim sam imao čast moderirati. Svi su oni jednoglasno podržali stav agenta prof. dr. Softića i timova da su se stekli uvjeti za podnošenje zahtjeva za reviziju presude iz 2007. godine. Svi će oni ostati moji najbolji prijatelji do kraja života. I neka mi ne zamjere ostali što ću izdvojiti prof. dr. Sakiba Softića. On je hrabar, odvažan, istrajan, stamen. Agent Bosne i Hercegovine od 2002. godine radi ono što niko od "zvučnih imena" nije htio i nije smio raditi. Njemu svi u Bosni i Hercegovini dugujemo veliku zahvalnost i poštovanje.